

TÜRKİYE DİYANET VAKFI

İSLÂM
ANSİKLOPEDİSİ

CİLT 41

TEVEKKÜL - TÛSTERÎ

İstanbul 2012

diğer manzum tür türkülerdir. Anonim olan şiirlerin yanında aşıklik geleneğinin ürünü bireysel eserler de mevcuttur. XVIII-XIX. yüzyıllarda hızla gelişen bu türün temsilcileri arasında B. Kumar Uulu, S. Toktobolot Uulu, Toktogul Satılganov, K. Akıyev, B. Alikulov, Moldo Niyaz, Togolok Moldo, Moldo Kılıç gibi isimler sayılabilir. Alkış ve kargışlar, atasözleri ve deyimler, bilmeçeler, tekerlemeler de sözlü edebiyat ürünleri arasında yer alır. Ancak halk tiyatrosunun sözlü gelenekte yer almadığı görülmektedir. Buna karşılık sözlü çocuk edebiyatı başlı başına bir zenginliktir. Kırgız sözlü edebiyatı ürünlerinin derlenip yayımlanma faaliyetlerini XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra W. Radloff ve C. Valihanov gibi bilim adamları başlatmıştır.

Kırgız yazılı edebiyatı, 1924'te millî alfabenin kabul edilip *Erkin Too* gazetesinin yayın hayatına girmesiyle ilk eserlerini vermeye başlar. İlk edebiyat ürünleri gazetelerde çıkar. Bu yıllarda Kırgız edebiyatının öncüleri sayılan S. Karaçev, K. Tınıstanov, A. Tokombayev, M. Tokobayev, M. Elebayev, C. Cangırçiyev gibi yazarlar yetişmiştir. 1930 ve 1940'lı yıllarda hemen hemen edebî türlerin hepsinde eserler kaleme alınmıştır. Bu dönemde daha önce Kırgız şiirinde görülmeyen manzumeler için ilk örnekler K. Tınıstanov'un *Canlı Mirza* (1922-1924), Temirkul Ümötaliyev'in *Aysuluu* (Frunze 1941), A. Tokombayev'in *Taş Aldında* (Frunze 1947) adlı eserleriyle ilk örnekler verilmiştir. Yine bu yıllarda hikâye, uzun hikâye, roman ve piyes türünde eserler yayımlanmıştır: K. Bayalınov'un *Acar* (Frunze 1928, hikâye), M. Elebayev'in *Uzak Col* (Frunze-Sermerkant 1936, uzun hikâye), K. Cantöşev'in *Kanıbek* (I-III, Frunze 1939-1948, roman) ve *Karaçac'ı* (1928, piyes) gibi. Ancak bu yayınlar çoğunlukla 1917 İhtilâli'ni, Lenin ve sosyalist düzenle ilgili konuları işleyen siyasal propaganda eserleri niteliğindedir. Mensur eserlerle tiyatro türünde yazılmış eserlerde daha çok sosyal konular ele alınmıştır. Kadın-erkek eşitliği, zenginlerin zulmü gibi sorunlara özellikle ağırlık verildiği görülmektedir. II. Dünya Savaşı yıllarında propagandacı üslûba kahramanlık, vatanperverlik gibi temalar eklenir. Şiirde mektup tarzında eserler doğar. Nesirde belgesel ve otobiyografik denemeler yazılır. Bu dönemde edebiyatın gelişmesinde klasik Rus ve Sovyet edebiyatı yanında diğer Türkler'le dünya edebiyatının büyük etkisi olmuştur. Bu devirde C. Aşubayev, M. Elebayev, C. Turusbekov, K. Esenkocayev gibi güçlü şair ve yazarlar savaş-

ta ölseler de Kırgız edebiyatı gelişmesini sürdürmüştür.

1950'li yıllar edebiyatın özüne dönüş yıllarıdır. Kırgız edebiyatını dünyaya tanıtan Cengiz Aytmatov ilk eserlerini bu yıllarda vermiştir. Eserlerde işlenen siyasal propaganda temaları yerini barış, dostluk, insan hayatı ve psikolojisine bırakmaya başlar. Savaş sonrasında cephede ve cephe gerisindeki hayatı anlatan başarılı eserler arasında C. Aytmatov'un *Betme-Bet* (1957), U. Abdulkaimov'un *Maydan'ı* (I-II, Frunze 1961-1966) sayılabilir. 1960'tan itibaren C. Aytmatov (*Birinci Mugalım*, Frunze 1962), T. Kasimbekov (*Adam Bolgum Kelet*, Frunze 1960), Z. Sooronbayeva (*Astra Güllü*, Frunze 1973), K. Kaimov (*Atay*, Frunze 1961), A. Saspayev (*İlyık Sezim*, Frunze 1985), Ö. Danikeyev, K. Cusupov gibi yazarlar Kırgız nesrine verimli bir dönem yaşatır. Ayrıca roman türünde gelişmeler görülür. C. Sadıkov (*Übada*, Frunze 1958), R. Riskulov (*Caz*, Frunze 1959), O. Sultanov (*Too Kündörü*, Frunze 1961), T. Kocombirdiyev (*Kızıl Alma*, Frunze 1965), M. Abılkasımova (*Çolpon*, Frunze 1962) gibi şairler başarılı eserler kaleme alır. Yine 1960'lı yıllardan itibaren Kırgız mizahı gelişmeye başlar; tiyatro alanında eserler verilir. 1960-1990'lı yıllarda yabancı dillere yapılan çevirilerle Kırgız edebiyatı dünyaya açılmıştır. Roman türü açısından verimli olan 1970-1980'li yıllarda C. Aytmatov'un *Kıyım Karıtar Bir Kün* (1980), T. Kasimbekov'un *Sıngan Kılıç* (Frunze 1966) gibi eserleri yayımlanmıştır. 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren bir duraklama gözlemlenebilir. Kırgız şair ve yazarlarının özgür arayış yoluna girdikleri söylenebilir. Genç şair ve yazarlar arasında üslûp bakımından yenileşmeler görülmektedir. Günümüz Kırgız edebiyatı hayatın yeni, beklenmedik gerçeklerini benimseme sürecini yaşamaktadır. Kırgız edebiyatının en güçlü yazarlarından Cengiz Aytmatov'un yanı sıra tarihî romanlarıyla ünlü T. Kasimbekov, eserlerinde hayatın gerçeklerini kendine özgü yöntemlerle anlatan K. Cusubaliyev okuyuculara yeni romanlar sunmaktadır. S. Eraliyev ve R. Riskulov gibi şairler de Kırgız şiirini şekil ve muhteva bakımından zenginleştiren isimlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

B. Ö. Orusbayeva, *Kırgız Tiliindegi Söz Casooçu Affikster*, Frunze 1958; a.mlf., *Kırgızkiy Yazık*, Bışkek 1994; a.mlf., "Kırgızkiy Yazık", *Yazıkı Mira: Tyurkskiye Yazıkı*, Bışkek 1997, s. 286-298; a.mlf., "Kırgız Tili", *Kırgız Sovetlik Sotsialistik Respublikası: Entsiklopediya*, Frunze 1983, s. 353-356; K. H. Menges, "Die aralo-kaspische Gruppe", *Ph.TF*, I, 434-488; S. Kudaybergenov,

Kırgız Tiliindegi Mamile Kategoriyası, Frunze 1959; a.mlf., *Kırgız Tiliindegi At Atoçtor*, Frunze 1960; a.mlf., *Kırgız Tiliindegi Taandık Kategoriyası*, Frunze 1961; a.mlf. – A. Tursunov, *Kırgız Adabiy Tiliinin Grammatikası*, Frunze 1980; N. A. Baskakov, *Vvedeniye v izučeniye tyurkskih yazıkov*, Moskva 1962; R. J. Hebert – N. Poppe, *Kirghiz Manual*, Bloomington 1963; "La littérature kirghiz", *Ph.TF*, II, 760-761; B. M. Yunusaliyev, "Kırgızkiy yazık", *Yazıkı Narodov SSSR*, Moskva 1966, II, 482-505; A. O. Orusbayev – K. T. Toktonaliyev, *Issledovaniya po fonetike kirgizskogo yazıkı*, Bışkek 1991, I-II; T. K. Ahmatov v.dğr., *Kırgızkiy Yazık*, Frunze 1975; T. Sadıkov, *Osnovi kirgizskoy fonologii i morfolologii*, Bışkek 1992; Samir Kazımoğlu (Tağızade), *Türk Toplulukları Edebiyatı*, Ankara 1994, I, 117-247; Mustafa Öner, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara 1998; Talat Tekin – Mehmet Ölmez, *Türk Dilleri*, İstanbul 1999, s. 93-97; K. M. Musesayev – A. A. Çeçenov, "Kıpçakskaya gruppı", *Sraunitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov*, Moskva 2002, s. 216-338; Orhan Söylemez, "Kırgız Edebiyatı", *Türk Dünyası Kültür Atlası: Türk Devlet ve Toplulukları / A Cultural Atlas of the Turkish World: Turk States and Peoples* (haz. Ahmet Taşağıl – Aydın Usta), İstanbul 2003, s. 535-543; Tuncer Gülsensoy, *Kırgız Türkçesi Gramer i*, Bışkek-Kayseri 2004; C. Turgunbayev, *Kırgız Türkçesinde Sıfat-Fil Ekle ri*, Ankara 2004; Hülya Kasapoğlu Çengel, *Kırgız Türkçesi Gramer i*, Ankara 2005; a.mlf., "Kırgız Türkçesi", *Türk Lehçeleri Gramer i*, Ankara 2007, s. 481-542; Zekeriya Karadavut, *Kırgız Masalları*, Konya 2006; L. Ükubayeva v.dğr., "Kırgızistan Edebiyatı", *Türk Dünyası Edebiyat Tarih i*, Ankara 2007, IX, 622-662; Naciye Yıldız, *Kırgız Halk Edebiyatı I: İrlar/Ezgili Şiirler-Türküler*, Ankara 2007; Karboz Diykanov, "Baytursunov'un 125. Yıl Dönümüne Armağan: Kırgız Dili ve Akmat Baytursunov" (aktaranlar Ulanbek Alimov – Cildiz Allimova), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, V/2, İzmir 2005, s. 325-334; Salıcan Cigitoğlu, "Kırgız Yazı Dilinin Ortaya Çıkması ve İlk Edebî Örnekler" (aktaran Ulanbek Alimov), a.e., VI/2 (2006), s. 521-524; M. Tülüğabilov, "Adabiyat", *Kırgız Sovetlik Sotsialistik Respublikası: Entsiklopediya*, Frunze 1983, s. 357-384; L. İ. Lebedeva, "Kırgızkiy yazık", *Yazıkıkoznariye: Bol'soy entsiklopedičeskiy slovar*, Moskva 2000, s. 222.

ÖZLEM DENİZ YILMAZ

Yakut (Saha) Dili ve Edebiyatı. Kendilerini Saha olarak adlandıran Yakutlar'ın dili Rusya Federasyonu'na bağlı Yakut Özerk Cumhuriyeti ile kısmen Rusya Federasyonu'nun Amur, Magadan, Sahalin bölgeleri, Taymir ve Evenkiy Özerk bölgelerinde konuşulmaktadır. Merkez, Vilyuy, kuzeybatı ve Taymir olmak üzere dört ağız vardır. Edebî dil merkez bölgeleri konuşma diline dayanır. Türkçe'nin kolları içerisinde en çok Tuvaca'ya benzer. Fakat Yakutça ile Tuvaca arasında anlaşılabilirlik yoktur. Yakutça, Türkçe'nin lehçeleri içerisinde özel bir yere sahiptir. Gramer açısından Eski Türkçe'ye yakındır. Dolayısıyla Yakutça'yı diğer çağdaş Türk dillerinden ayıran bulun-

ma durumu için müstakil bir ekin olma-ması, ilgi durumunun ortadan kalkışı gibi birçok farklılığın kaynağını Eski Türkçe'-de aramak gerekir. Yakut edebî dili öz fonolojik sisteminde sekizi kısa (a, e, i, o, ö, u, ü), sekizi uzun (ā, ē, ī, ō, ō, ū, ū) olmak üzere on altı ünlü ve on dokuz ünsüz (b, c, ç, d, g, ğ, h, x, k, l, m, n, ŋ, ŋ, p, r, s, t, y) bulunur; f, j, ş, şç, ts, v, z fonemleri alıntı kelimelerde görülür. Yakutça birincil uzunlukları korur. Sadece kökte rastlanan beş aslî uzun ünlüye (ā, ī, ī, ū, ū) sahiptir. İkincil uzunluklar kelime ve kelime şekillerinin herhangi bir hecesinde görülebilir. Kelime ve kelime şekilleri ses uyumuna tâbidir. Dilde dört diftong (ia, ie, uo, üö) vardır. Kelime başı s düşmesi görülür: en "sen", uu "su", üt "süt". Ana Türkçe'deki d fonemi t'ye dönüşmüştür: atax "ayak", atır "aygır."

Yakutça'nın başlıca özellikleri şunlardır: Sayı adı bildiren kelimelerde eski biçimlerde uzun ünlü ve diftonglar ortadan kalkmış (behis "beşinci" < bies "beş"), geç oluşumlarda korunmuştur (biestii "beşer"). Dolaylı hal gövdeleriyle 1. ve 2. çoğul kişi zamirleri iyelik zamirlerine dayanır. Kişi zamirlerinden 3. tekille çoğulun diğer Türk dillerinde örneği yoktur. Dilde pekiştirme zamiri bulunur: beye "kendi(şi), özü". Yakutça'da diğer Türk dilleriyle ortak olan yalın, yükleme (+i, +ni; +in: atı "atı", appı-tın "atımızı"), yönelme (+ga; +gar: oyuur-ga "ormana, ormanda") ve çıkma (+tan, +ttan: oyuurtan "ormandan", ağattan "babadan") durumlarından başka belirsiz nicelik (+ta: uuta agal "su[dan] / biraz su getir"), araç (+nan, +nin: atınan "atla", oyuur-unan "ormandan", ıyınan "bir ay sonra"), ortaklık (+lın; +nın, +naan: kini Aa-niskalın "o ve Aanıska", oğolorduun kır-cağastardın "hem çocuklar hem yaşlılar"), topluluk yükleme (+ları: tiaları "bütün ormanı") ve karşılaştırma (+taağar; +naa-gar: appıtinaağar "atımıza kıyasla") durum-ları vardır. Söz dizimi Türk dilleri için tipik olmakla birlikte bir dizi özelliğe sahiptir. Dolaysız tümleç yalın, yükleme, topluluk yükleme, belirsiz nicelik veya çıkma du-rumlarında olabilir. Bir türden öbek öğe-leri, +laax şekli (oğonnioordoox emeexsin "yaşlı adam ve kadın") veya ikki "iki" sa-yı adı (oğonnioor ikki emeexsin ikki "yaşlı adam ve kadın") ile teşkil edilir. Bir tür-den öznelerde özne görevindeki kelimeler-in her biri ortaklık hâlî şekli alır: Oğolor-duun, kırcağastardın kiiretaxsa sıntıl-lar "Hem çocuklar hem yaşlılar girip çıktılar." Söz varlığının büyük bölümünü ortak Türkçe kökenli kelimeler meydana getirmekle

beraber daha çok Moğolca ve Rusça'dan olmak üzere Tunguzca ve Samoyetçe'den bu dile girmiş pek çok kelime vardır. Moğolca kökenliler kendi ses özelliklerini ko-rumuştur. 1917 İhtilâli öncesi Rusça'dan giren kelimeler büyük fonetik değişikliğe uğramıştır (bahıba < Rus. spasibo "te-şekkür ederim"). Günümüzde kelime giri-şi, temelde basın yayın yoluyla doğrudan Rusça'dan ve Rusça aracılığıyla diğer dil-lerden olmaktadır.

Kuzeydoğu Sibirya'nın ucra yerlerinde yaşayan Yakutlar hakkında 1632'de Rus-lar tarafından işgal edilinceye kadar her-hangi bir bilgi yoktur. Bu tarihten itibaren Rus ve Batılı araştırmacılar ve seyyahlar tarafından Yakutlar'ın tarihi, dili ve folk-loru hakkında derlemeler yapılmış, XVIII. yüzyılda bu araştırmaların metinleri neşre-dilmeye başlanmıştır. Yakutlar'ın XIX. yüz-yılın başlarına kadar yazısı yoktur. O. Böht-lingk'in 1851'de yayımlanan (St. Peters-burg) *Über die Sprache der Jakuten* adlı eserinde kullandığı Rus Kirilî'ne dayanan alfabe-yi bazı değişikliklerle E. K. Pe-karskiy ve W. W. Radloff da kullanmıştır. Yakut millî yazısı için S. A. Novgorodov'un 1922'de Rus Kirilî'nden hareketle hazırladığı millî alfabe esas alınmış, bu alfabe 1924'te iyileştirilmiş, 1929'da Latin harf-lerine dayalı bir alfabeyle değiştirilmiştir. Yakutça 1939'dan itibaren Kiril alfabesiyle yazılmaktadır. Yakutlar'ın XX. yüzyılın baş-larına kadar yazılı edebiyatları olmamış-tır. Buna karşılık destan, masal, efsane, halk hikâyesi, atasözleri ve deyimler, şiir / türkû ve bilmecelerden oluşan çok zen-gin ve eski bir sözlü edebiyat geleneği var-dır. Kahramanlık destanı türü daha az ge-lişmiş olup destanlar genellikle bir bütü-nün kısımları şeklindedir ve parça parça söylenir. Üslûpta Moğol etkisi görülür. Ya-kut sözlü geleneğinde komşu halklar kül-türünün yoğun etkisi olmakla birlikte hâ-kim dünya görüşü / dini Şamanizm'dir. Şa-man vaaz, ilâhî ve şiirleri / türkûleri yalnız dinî değil aynı zamanda edebî değer taşır. Bunlar genellikle serbest nazım türünde eserlerdir. Yazılı edebiyat, XX. yüzyılın baş-larında sözlü edebiyat ürünlerinin derlenip yazıya geçirilmesiyle başlar. 1910-1920'li yıllarda Yakut edebiyatının klasikleri sayı-lan A. E. Kulakovskiy, A. İ. Sofronov, N. D. Neustroyev gibi yazarlar Yakutlar ve güç hayat şartları, Yakutistan coğrafyası, Şa-manizm gibi konularda eserler vermiştir. Bunlardan başlıcaları şunlardır: Neustro-yev'in *Timir Con Oğoloro* (1917) ve *Ku-kaaki Kuluba*, Sofronov'un *Cadanı Caa-kıp* (1919), *Taptal* (1915-1916) ve *Olox*

Cerebete, Kulakovskiy *Iria-Xohoon* (1924-1925, şiirler).

1922'de Yakut Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla ülkede çok köklü değişiklikler olmuş, yeni düzen ve ideolojiyi yerleştirme girişimleri başlamış-tır. Aynı yıl S. A. Novgorodov tarafından uluslar arası transkripsiyon esasına daya-nan millî alfabe hazırlanmış, sosyalist ide-olojiyi yaymak için edebiyata el atılmıştır. Dolayısıyla Yakut Sovyet edebiyatı ürünleri neredeyse tamamen didaktik ve propa-ganda eserleri niteliği taşır. Bütün haya-tını komünizm ve sosyalizme adayan bir devlet adamı sıfatıyla P. A. Oyunskiy eği-tim ve kültürle ilgili bir dizi kurumun yö-neticiliği yanında yazarlık da yapmıştır. Eserlerinden başlıcaları şunlardır: *Kihıl Ooyuun*, *Culuruyar Nurgun Bootur* (1931-1932 [ilk üç bölüm]), *Cerebetten Taxsu* (1938), *Uluu Kudaşsa*. Yakut şi-irine hece ölçüsünü getiren Oyunskiy, Ya-kut Sovyet edebiyatının da kurucusudur. Oyunskiy'le başlayan Yakut Sovyet edebi-yatı 1920'li yıllarda P. N. Çernix-Yakuts-kay, A. A. İvanov-Künde, A. G. Kudrin-Abagıniskay, N. E. Mordinov – Amma Aççıgı-ya, S. A. Savvin – Kün Ciribine, G. D. Bes Caraahın-Byastinov gibi yazarlarca temsil edilir. Bu yazarlar tabiat ve köy hayatı, sos-yalist düzen, antisosyalizmle mücadele, emekçiler gibi konularda şiir, hikâye, ro-man, tenkit türünden eserler kaleme al-mışlardır. 1930-1940'lı yıllarda öne çıkan ya-zarlar arasında S. S. Yakovlev – Erilik Eris-tiin, G. İ. Makarov – Cuon Canılı, S. P. Yef-remov, E. S. Sivtsev – Tallan Büre, N. D. Sleptsov-Tuobulaxap, M. N. Timofeyev-Te-reşkin, T. E. Smetanin, L. A. Popov, D. S. Fedorov-Taas, N. G. Zolotarev-Yakutskay, V. A. Protodyakonov-Kulantay sayılabilir. *Sohuçu Üörü*, *Revolyuetsiya Uolattara* (1936), *Maanıkçaan İççattara* (1942) gi-bi hikâye ve romanların yazarı Erilik Eris-tiin, daha çok *Östöörtör* (1942), *İni-Bi* (1953), *Çuumpu Kihıl* (1954) gibi tiyatro eserleriyle tanınan Yefremov döneme dam-gasını vuran müelliflerdendir.

II. Dünya Savaşı yılları ve sonrasında ya-zılan eserler arasında Timofeyev-Tereş-kin'in *Saxalar Serige*, Makarov'un *Kıay-dıbt* (1946), Smetanin'in *Sallaat Süre-ge* (1945), Popov'un *Iraax Tağa* (1947) ad-lı şiir kitapları, Taas'ın *Kihıl Kömüs Xo-ruop* (1944) ve *Kırsaada Uottara* (1947), Yakutskay'ın *Uottaax Buurğağa* (1943) ve *Tayğağa* (1952) adlı romanları, Kulan-tay'ın *Partizan Morozov* (1943) ve *Man-çaarı* (1948) adlı tiyatro eserleri zikredi-lebilir. Bu eserlerde kahramanlık, vatan-

perverlik, savaş, cephe ve cephe gerisi hayat gibi konular işlenmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası (1945-1955) edebiyatta en çok kullanılan edebî türler şiir, roman ve tiyatrodur. Bu yıllar edebiyatın yeniden kurulma dönemidir. Eserlerde halkların kahramanlıkları, barış için savaş, ülke kalkınması, parti ve yöneticileri gibi konular ele alınır. Semen P. Danilov'un *Min Doydum* (1949), G. G. Veşnikov-Bel Xabırıs'ın *Min Kölüönem* (1951), S. R. Kulaçikov-Elley'in *Xohoonnor uonna Poemalar* (1954), İ. İ. Ertuykov'un *Iraas Künnar* (1955) gibi şiir kitapları, D. K. Sivtsev – Suorun Omoloon'un *Dramalar* (1948) adlı tiyatro eseri, İ. O. Nikiforov'un *Sallaattar* (1952), M. F. Dogordurov'un *Anıgı Loŋkuuda* (1952) ve Sofron P. Danilov'un *En Dogottorun* (1954) adlı romanları bu dönem eserleri arasında yer alır. 1950'li yıllarda kültür politikasında halk lehine gelişmeler olur. Oyunskiy, Kulakovskiy gibi rejimce yasaklanan yazarların eserleri basılmaya ve bütün edebî türlerde eserler ortaya çıkmaya başlar. Çağdaş Yakut edebiyatı olarak adlandırılan son dönem eserlerinde yeni neslin de etkisiyle lirizm, milliyetçilik, düzeni eleştirme, isyan gibi konular öne çıkmıştır. Bu edebiyata kültürel yenilik dönemi edebiyatı da denir. 1960-1970'li yıllarda şiirde yaşlı, orta ve genç nesil birlikte faaliyet gösterir. Bu yıllar özellikle hikâye, uzun hikâye ve roman türlerinin de yükseliş yıllarıdır. Bu dönem Yakut edebiyatı yazarları arasında V. S. Solovev (Ol Kün), N. M. Zabolotskay, A. S. Siromyatnikova, Y. İ. Şamşurin, İ. E. Fedoseyev (Tamax Uu), R. D. Ermolayev-Bagataaynskay (Kiyitter uonna Uolattar), A. S. Brodnikov (Xoço Xohoonna), İ. İ. Tarasov (Taptıır Saxam Tılınan), M. E. Timofeyev (Manaygı Xaar), V. F. Golderov (İlegeex Ardax), İ. M. Gogolev (Kün Xayata), M. D. Yefimov (Xotoy Ünküte) zikredilebilir. Son yıllarda öne çıkan yazarlar arasında ise İ. V. Migalkin, N. İ. Bugayev-Buga, A. A. Beriayak, L. D. Nesterova, İ. N. Nikolayev-Uxxan, İ. Sirovatskiy, V. N. Gavrileva ve N. A. Lugurov'un isimleri sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

O. Böhlingk, *Über die Sprache der Jakuten*, St. Petersburg 1851; W. Radloff, *Die Jakutische Sprache*, St. Petersburg 1908; L. N. Haritonov, *Sovremenniy yakutskiy yazık*, I, Yakutsk 1947; Ye. İ. Ubryatova, *Issledovaniya po sintaksisu yakutskogo yazıka*, I, Moskva-Leningrad 1950; a.e., II, Novosibirsk 1976; a.mlf., "Yakutskiy yazık", *Yazıkı Narodov SSSR*, Moskva 1966, II, 403-427; a.mlf., "Yakutsky yazık", *Yazıkoznaniye: Bol'soye entsiklopedičeskiy Slovar*, Moskva 2000, s. 623-624; N. Poppe, "Das Jakutische", *Ph. 77*, I, 671-684; S. Katucynski, "Die Jakutische

Literatur", a.e., II, 886-895; R. J. Krueger, *Yakut Manual*, Bloomington 1962; *Grammatika sovremennogo yakutskogo literaturnogo yazıka* (ed. Ye. İ. Korkina), Moskva 1982; *Yakutskiy yazık: istoriya i aktual'niye voprosi. Sbornik naučnih trudov*, Yakutsk 1986; K. H. Menges, "Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları", *Türk Lehçeleri ve Edebiyatları* (trc. Kemal Aytaç), Ankara 1992, s. 81-114; V. N. İvanov, "Yakuti", *Narodı Rossii*, Moskva 1994, s. 430-432; M. Fatih Kirişcioğlu, *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*, Ankara 1994, s. 26-31; a.mlf., "Saha Türkçesi (Yakutça)", *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. Ahmet B. Erçilasun), Ankara 2007, s. 1229-1284; a.mlf., "Saha (Yakut) Türkleri Edebiyatı", *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, Ankara 2007, IX, 814-824; Y. Vasiljev v.dğr., *Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri*, Ankara 1996, tür.yer.; N. K. Antonov, "Yakutskiy yazık", *Yazıkı mira: Tyurkskiye yazıkı, Bişkek 1997*, s. 513-524; Samir Kazımoğlu (Tağızade), *Türk Toplulukları Edebiyatı*, Ankara 1997, II, 26-42; Talat Tekin – Mehmet Ölmez, *Türk Dilleri-Giriş*, İstanbul 1999, s. 67-72; O. A. Mudrak, "Yakutskaya grupp", *Sraunitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkıov*, Moskva 2002, s. 661-676; Orhan Söylemez, "Yakut (Saha) Edebiyatı", *Türk Dünyası Kültür Atlası: Tür Devlet ve Toplulukları / A Cultural Atlas of the Turkish World: Turk States and Peoples* (haz. Ahmet Taşağul – Aydın Usta), İstanbul 2003, s. 114-115.

ÖZLEM DENİZ YILMAZ

Osmanlılar (bk. DİVAN EDEBİYATI; OSMANLI TÜRKÇESİ; OSMANLILAR [Edebiyat])

Özbekler (bk. ÖZBEKİSTAN)

Tacikler (bk. TACİKİSTAN)

Türkmenler. Türkmençe, Oğuz grubu Türk lehçelerinden olup Türkmenistan, İran, Afganistan ve Kuzey Kafkasya'da Stavrapol bölgesinde yaşayan Türkmenler tarafından konuşulmaktadır. Türkmençe'ye dair ilk bilgilere XIX. yüzyılda bazı şarkiyatçıların yaptığı çalışmalarda rastlanmaktadır. Bu konuda 1929 yılının sonlarına doğru Aşkabat'ta (Aşkâbâd) üç önemli eser yayımlanmıştır: M. Geldiyev ile G. Alparov'un *Türkmen Dilinin Grammatikası*, A. P. Potseluyevskiy'nin Türkmençe'yi öğreten klavuz kitabı *Rukovodstvo Diya İzuceniya Turkmenskogo Yazıka*, A. Aliyev ve K. Böriyev'in sözlüğü *Russko-Turkmenskiy Slovar*. 1930'lu yıllarda Türkmen dili ve edebiyatıyla ilgili ders kitapları yazılmış, 1940'larda imlâ klavuzu hazırlanmış ve Türkmençe hakkında daha ayrıntılı araştırmalar ortaya konmuştur. Türkmenler yazılı edebiyatlarının başlangıcı olan XVIII. yüzyıldan 1928'e kadar Arap, 1928-1940 yılları arasında Latin, 1940'tan sonra Kiril alfabesini kullanmıştır. 12 Nisan 1993'te Latin alfabesini esas alan yeni Türkmen alfabesine geçilmesi kabul edilmiş, 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren resmen kullanı-

maya başlanmış, ardından birkaç harfte değişiklik yapılarak 1 Ocak 2000'de tamamen Latin alfabesine geçilmiştir.

Türkmençe'nin birçok ağız bulunmak-tadır: Yomut, Teke, Ersarı, Sarık, Salır, Gökleñ, Çovdur, Alili, Nohur, Garadaşlı, Anev, Yemreli, Hasar, Ata, Nerezim, Çandır, Mukrı, Sakar, Bucak, Olam, İğdir, Surhı, Düyci, Hatap, Eski, Bayat, Hıdırili, Mehin, Çarcev, Mürçe, Kırac, Burkaz, Mücevür ve Arabacı. Sovyetler Birliği döneminde edebî dil için Yomut ve Teke ağızları esas alınmışsa da Türkmen aydınları bütün ağızlardan faydalanmayı sürdürmüş-tür. Eski Oğuzca'ya ait unsurlar taşıyan Türkmençe, Çağatayca'nın etkisinde geliştiği için Türkçe'nin Doğu ve Kuzey kolunda yer alan lehçelere ait özelliklere de sahiptir. Türkmençe'nin başlıca dil özellikleri şunlardır: Batı Türkçesi'nin diğer kollarında başta v bulunduran kelimeler Türkmençe'de b'lidir: baar "var", bar- "gitmek", ber- "vermek"; ol- filli Kuzey ve Doğu lehçelerinde olduğu gibi bol- şeklinde-dir. Arapça ve Farsça'dan alınan kelimelerdeki f ünsüzleri Türkmençe'de p'ye dönüşmektedir (Far. fermân > permaan, Ar. fikir > pikir, Far. hefte > hepde "hafta", Ar. insâf > insaap). Bunların dışında Batı grubuna giren diğer lehçelerle benzerlik gösteren Türkmençe ana Türkçe'deki aslı uzunlukları en iyi koruyan Türk lehçesidir. Bu uzunluklar Türkmençe kelimelerinin ilk hecesinde bulunur: aaca- "acımak", ekşimek", aagı "ağıt", äädik "çizme, edik", gaaba- "etrafını çevirmek", oodun "odun". Türkmençe'de dolaylı uzunluklar da epeyce yaygındır. Dolaylı uzun ünlüler kelimelerin ikinci ve daha sonraki hecelerinde görülür. Aslında kısa olan ünlüler, genellikle kök sonu ve ek başında iki ünlünün yan yana gelmesiyle veya ses düşmesi yoluyla uzar: gelyäär "geliyor", durmaan "durmaktan", geplääp "konuşup", ülkääni "ülkeyi", almaamız "elmamız", gözlääris "bekleriz", eñrään "ağılayan".

Türkmen edebiyatının ilk eserlerini zengin bir sözlü edebiyat geleneği oluşturur. Bunlar manzum, mensur destanlar, masallar, atasözleri, bilmece ve türkülerdir. Kahramanların iç dünyasına önem verilen destanlar genellikle tipik Türk masallarının özelliklerini taşır. Türkmen halk edebiyatında asırlar boyunca ozanlar tarafından söylenegelen türküler en geniş yeri tutar. Bunlarda sevgi, kahramanlık, tabiat güzelliği gibi konular yer almaktadır. Türkmençe'nin yazı dili haline gelmesinden önce bazı Türkmen şairleri Çağatayca şiirler yazmışlardır. Klasik Türkmen